

hjælpeløse afhængighed af krigsførelsen. Følgen var, at den diplomatiske åbning af krigen fuldbyrdedes på den for Tyskland ulykkeligst tænkelige måde.

I sin tid var spørgsmålet om »skylden« for den 1. verdenskrigs udbrud, »die Kriegsschuldfrage«, et aktuelt, ofte debatteret emne for tyske historikere; det gjaldt for dem om – tør man tilføje delvis »med vold og magt«? – at fralægge tyskerne denne. Om den skildring, som Ritter her i 2. bd. giver af årsagerne til krigen, skal det fremhæves, at den virker redelig og overbevisende. Ritter ejer en sjælden evne til af trådenes spegede væv at udskille de væsentlige træk og give disse i en klar og sober fremstilling. Jeg skal ikke nærmere komme ind på enkeltheder, men dog nævne det store ansvar, der lægges på den østrigske feltmarskal Conrad v. Hötendorff såvel som på Berlins betingelsesløse tilsagn til Østrig om støtte den 6. juli (s. 294). At England til det sidste arbejdede på at afværge katastrofen, får man i skildringen et levende indtryk af.

Et par gange i bogen omtales Danmarks stilling. I vinteren 1904–05 fremsatte admiralstabschef Büchsel således den plan ved krigsudbrud at sikre sig de danske gennemsejlingsfarvande, (evt.) ved besættelse af Danmark (s. 193 f.) Om disse planer kan udførligere læses i Troels Finks bog »Ustabil Balance. Dansk Udenrigs- og Forsvarspolitik 1894–1905« (1961). Til de »fromme ønsker« henregner Ritter med grund generalstabschef Helmuth v. Moltkes tanke ved krigens udbrud 1914 om en krigsalliance med de skandinaviske stater (s. 339). Når Ritter (s. 251) udtaler, at ingen af Bismarcks »enhedskrige« (1864, 1866 og 1870–71) »i ordets strenge forstand« kan kaldes »forsvarskrige«, føler man ingen lyst til at modsige ham.

Ritters 2. bd. er ligesom det første bygget på omfattende kendskab til både trykte kilder og til utrykt materiale, også til noget af det, som den 2. verdenskrig har tilintetgjort. I de fyldige noter bag i bogen henvises til benyttede kilder og fremsættes adskillige oplysende bemærkninger i tilfælde, hvor forf.s opfattelse afviger fra andres.

Holger Hjeltholt

Bibliografiske hjælpemidler er en nødvendighedsartikel for moderne, historisk forskning, og paradoksalt nok hører Islams historie, skønt et fremmedartet og vanskeligt tilgængeligt område, til de bedst dækkede i denne henseende. De ældre bibliografier — *V. Chauvin: Bibliographie des ouvrages arabes* (1892) og *D. G. Pfannmüller: Handbuch der Islamlitteratur* (1923) — er nu ganske

forældede, men er efterhånden blevet afløst af nyere og mere tidssvarende. Af ganske særlig betydning er det, at der også foreligger moderne, ræsonnerende bibliografier. Man kan her nævne *B. Spuler* og *L. Forrer: Der vordere Orient in islamischer Zeit* (Bern 1954), der dog kun dækker litteraturen fra 1937 til 1954. Den ubetinget bedste orientering giver den nu afdøde, franske orientalist *Jean Sauvaget* i sin *Introduction à l'histoire de l'Orient musulmane* (Initiation à l'Islam I, 1946), og navnlig denne bogs anden udgave (Paris, 1961), der er besørget af Sorbonneprofessoren *Claude Cahen*. Om begge disse værker gælder det, at de ikke først og fremmest er anlagt filologisk, men historisk, et vidnesbyrd om den nyorientering af islamstudiet, der er under udformning. Sauvaget-Cahens introduktion vil formentlig normalt være at foretrække, både fordi den ikke som Spulers og Forrers er tidsmæssigt begrænset, og fordi den er langt bredere anlagt. Navnlig i den seneste udgave har Claude Cahen stadig — kritisk, sobert og myndigt — forsøgt at kæde sine litteraturhenvisninger ind i den historiske sammenhæng og i den videnskabelige diskussion; forskningens viden og de mangler, den stadig lider under, fremhæves altid. På den anden side vil man, når man sammenholder de to udgaver af den franske introduktion, næppe undgå at bemærke, hvor store fremskridt udforskningen af det islamiske samfunds historie har gjort i det mellemliggende tidsrum¹.

Til en foreløbig orientering om den moderne islamforsknings standpunkt og problemstillinger er Sauvagets og Cahens introduktion utvivlsomt det bedst egnede hjælpemiddel. Vil man drive specialundersøgelser, er den derimod ikke tilstrækkelig. Speciallitteraturen, først og fremmest tidsskriftlitteraturen er aldeles uoverskuelig. Nogen vejledning vil man kunne få gennem de førende tidsskrifters løbende bibliografier, grundigst naturligvis i den tyske *Orientalische Literaturzeitung*, og på særdeles kyndig måde også i det franske *Revue d'Etudes Islamiques*, der årligt helliger den løbende litteratur et helt hefte. Nogen samlet oversigt over tidsskriftartikel-bestanden giver ingen af disse bibliografier selvsagt; de kan kun tjene til at holde sig à jour med forskningen. En udtømmende bibliografi foreligger dog også, udgivet af *The School of Oriental and African Studies i London* i *Index Islamicus 1906—55. A catalogue of articles on Islamic subjects in periodicals and other collective publications, compiled by J. D. Pearson* (Cam-

¹ Konkrete fejl eller misforståelser — som f. eks. når Frantz Buhls værk om Ali gores svensk — forekommer sjældent og er næppe af nogen betydning. En mangel er det derimod ved den anden udgave, at den udelader Sauvagets forkortelsesliste.

bridge 1958). Værkets uhyre omfang — det optager i alt ca. 26.000 titler — er i sig selv et vidnesbyrd om islamforskningens frodighed; om man vil, kan man mere sig med at regne ud, at der i det halve århundrede, værket dækker, må være fremkommet gennemsnitligt ca. 520 artikler årligt, i de senere år snarere betydeligt mere. Det er indlysende, at der bag publikationen ligger et uhyre indsamlingsarbejde, der er gennemført omhyggeligt og ganske kyndigt; det er næppe meget, der er undsluppet Mr. Pearsons opmærksomhed¹, og bogens berettigelse ligger først og fremmest netop i dens udførlighed.

På den anden side stiller en sådan bibliografi langt større krav på et rationelt arrangement end arbejder af denne art normalt vil gøre; den, der benytter bogen, vil forvente at kunne få et nogenlunde samlet og udtømmende overblik over behandlingen af det emne, han beskæftiger sig med, et enkelt eller et par steder i bogen. De specielle systematiske krav skyldes ganske simpelt at det islamiske samfund fra første færd har kædet stat og religion sammen til en uopløselig enhed; religionen er og har altid været en fundamental bestanddel af det islamiske samfunds sociale og politiske struktur. Denne omstændighed komplicerer eller umuliggør på forhånd en systematisering af materialet, og Mr. Pearson har — skønt opmærksom på vanskeligheden — ikke undgået inkonsekvenser, undertiden endda ret alvorlige. Han har forsøgt at råde bod på manglerne ved en sjældent udførlig indholdsfortegnelse og ved — desværre ret summariske — krydshenvisninger. Det er muligt, at et indeks over arabiske personnavne og en eller anden form for sagindeks kunde have afbødet nogle af manglerne; det alfabetiske forfatterindeks, der afslutter bogen, giver i hvert fald ingen hjælp. Som helhed giver denne bibliografi dog et ganske fyldestgørende arbejdsredskab, men dets benyttelse kræver omhu og tålmod.

E. Ladewig Petersen.

Dannelsen af det latinske kejserrige i Byzans i 1204 banede vejen for de seldjukiske tyrkers varige erobring af Lilleasien med sultanatet i Konya som centrum. Dette såkaldte Rûm-sultanat² nød som udløber af seldjuk-sultanatet i Bagdad høj anseelse og spillede også en vis rolle i den senere korstogstids politik, selvom det aldrig blev nogen betydelig magtfaktor af samme størrelses-

¹ Det er hensigten, at denne bibliografi skal følges op af regelmæssige fortsættelser hvert femte år.

² Rûm er arabernes normale betegnelse for Byzans, naturligvis afledt af »Rom«.